

Mentálhigiéné és Pszichoszomatika 5(2004)3, 227–243

Ittész András* – Ehmann Bea – Szabó Tünde

A TARTALOMELEMZÉS ALKALMAZÁSI LEHETŐSÉGEI A MENTÁLHIGIÉNÉS SZEMLÉLET ÖSSZETEVŐINEK FELTÁRÁSÁBAN

Vizsgálatunkban mentálhigiéné szakirányú továbbképzésen részt vevő hallgatók ($n=94$) szövegmintáit dolgoztuk fel a tartalomelemzés módszereivel, elsősorban a gondolkodási struktúrák feltárása céljából. A válaszadóknak egy rövid, de viszonylag bonyolult esetleírást kézhez kapva kellett kifejtenuik, hogy hogyan lehetne segíteni, milyen lépéseket lehetne tenni az adott helyzetben. A szókatégoriákat leíró ún. szövegváltozókat főkomponens-analízissel vizsgáltuk, és hat főkomponenset választottunk ki. Ezek két fő csoportba voltak sorolhatók, melyekből az egyik az ingerként adott eredeti szöveg tartalmi vonatkozásait képezte le, a másik pedig a mentálhigiéné segítő attitűdöt tükrözte. Részben ugyanezen, részben pedig szakértői kódolással létrehozott ún. tematikus változókat elemeztünk abból a célból is, hogy a mentálhigiéné képzést kezdők csoportjának vélt inhomogenitásait megpróbáljuk feltárni. Összességében azonban arra jutottunk, hogy a válaszadók különféle szociológiai jellemzői érdemben nem voltak kimutathatók szövegeikből. A felmérés egy olyan longitudinális vizsgálat első fázisának része volt, amely a mentálhigiéné szakképzés hatékonyságának mérésére irányul.

Kulcsszavak: tartalomelemzés, mentálhigiéné szemlélet, segítői attitűd, bináris változók

A mentálhigiéné fogalmát, jelenségvilágát, szemléletét egyre gazdagabb hazai szakirodalom tárgyalja (Bagdy 1999; Buda 1998; Gerevich 1997; Tomcsányi, Grezsa és Jelenits 1999; Tomcsányi 2002 stb.). Jelen munkánkkal, melyben viszonylag nagy hangsúly kerül a módszertani kérdések tárgyalására is, elsősorban e mentálhigiéné szemlélet összetevőinek leírásához kívánunk empirikus háttérrel nyújtani. Tanulmányunkban posztgraduális mentálhigiéné szakirányú továbbképzési szakot megkezdő hallgatóktól származó szövegeket elemzünk. Egy longitudinális vizsgálat első fázisának egyik elemét tárgyaljuk, melyben a válaszadóknak egy konkrét esethez kapcsolódva kellett leírniuk, hogy mint segítő hivatásúak milyen lépéseket tartanak lehetségesnek és szükségesnek az adott helyzetben. (A mentálhigiéné szakirányú továbbképzési szak programjának megfelelően segítő hivatásoknak tekintjük mindazon foglalkozáso-

* Levelező szerző:

Ittész András PhD, egyetemi docens
Simmelweis Egyetem, Mentálhigiéné Tanszék
1123 Budapest, Alkotás út 44.
E-mail: andras@kee.hu

1419–8126©2004 Akadémiai Kiadó, Budapest

kat, melyeknek lényege a másik ember mellett állás, annak fejlesztése, oktatása, nevelése, támogatása, gondozása, gyógyítása vagy bármilyen más formában történő segítése.) Az volt az előzetes feltételezésünk, hogy a hallgatók jelentkezésében megnyilvánuló elkötelezettség, illetve a felvételi eljárás „rostája” biztosítja, hogy gondolkodásukban már a képzés elején megjelenjenek bizonyos, a mentálhigiénés szemléletre utaló jegyek, így válaszaik együttes feldolgozása lehetővé teszi ezen összetevők kimutatását és leírását. A válaszok értékelésének eszközeként a tartalomelemzés módszereit hívtuk segítségül.

A VIZSGÁLAT

Célkitűzések

A vizsgálat célkitűzései között első helyen szerepelt a mentálhigiénés szemlélet összetevőinek feltárása (többszemponútú, interdiszciplináris látásmód, kooperációs készség, határtartás-bevonódás, az autonómiát fejlesztő nondirektivitás lehetősége stb.). A vizsgálat célja volt továbbá az is, hogy a képzés résztvevői között több szempontból is feltételezett inhomogenitást megragadjon, annak jellemzőit leírja. A feltárt aspektusok reményeink szerint majd lehetővé teszik a hallgatók képzése során remélt változásoknak, a mentálhigiénés szemlélet elmélyülésének igazolását egy tervezett longitudinális vizsgálat során.

Az adatgyűjtés módszerei

Mivel a mentálhigiénés szemlélet alapvető gyakorlati jelentősége a segítő helyzetekben való adekvát megnyilvánulásokban ragadható meg (Tomcsányi, Vikár, Csáky-Pallavicini 2002), e szemlélet összetevőit egy viszonylag rövid, de összetett esethez kapcsolódva igyekeztünk kimutatni. A kézhez kapott szöveg szerint mások ajánlására kereste meg a problémákkal küszködő kliens a válaszadót mint segítőt, akinek azt kell leírnia, hogy hogyan lehetne segíteni, milyen lépéseket lehetne tenni az adott helyzetben. A leírásban, amely valóságos eseten alapul, egy olyan asszonyról van szó, akinek meg kellene kezdenie – a kiskorú öccse által korábban elkövetett lopás magára vállalása miatt kapott – börtönbüntetése letöltését. Az eset elsősorban a jogi összefüggések ismeretét helyezi előtérbe, ugyanakkor a felmenő család és a magcsalád helyzetének bonyo-

lultsága, s néhány további említésre kerülő szempont a szociális munkás, a pszichológus, a pedagógus és a lelkipásztor kompetenciájába tartozó kérdéseket is érint. (Az esetleírást a függelékben közöljük.)

Az adatgyűjtés szövegminták gyűjtését jelentette a fentiekben említett esetleírás segítségével. Erre a feladatra 30 perc állt a válaszadók rendelkezésére, akik a Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Karán (TF) folyó mentálhigiénés szakirányú továbbképzés jelenlegi hallgatói (94 fő). A szövegek felvételére – több másik teszt kitöltésével együtt – tanulmányaik elején került sor, tájékoztatva őket, hogy a mentálhigiénés képzéssel kapcsolatos vizsgálatról van szó, melyben nem az egyes válaszadó személyeket akarjuk értékelni. Hangsúlyozni kívántuk a válaszadók felé, hogy anonim válaszokat kérünk. Ennek azért volt különös jelentősége, mert a mentálhigiénés képzés stúdiumai során – különösen az önismereti foglalkozásokon – olyan személyes információk is előkerülnek, amiktől ezt a vizsgálatot függetleníteni szeretnénk volna, illetve biztosítani akartuk, hogy a válaszadók teljes őszinteséggel feleljenek minden kérdésre. Mivel azonban a hallgatók között feltételezett inhomogenitások kimutatása is céljaink között szerepelt, a szövegek mellett szükségesnek látszott ismerni a válaszadók néhány szociológiai jellemzőjét, amelyeket egy külön adatlapon kérdeztünk meg tőlük. Ugyanakkor ezen adatok egy alapvető metodológiai kérdést is felvetettek.

Módszertani dilemmák: anonimitás és személyes adatok

A válaszadók anonimitásának biztosítása a gyakorlatban egyrészt azt jelentette, hogy a kiegészítő adatlapon nem lehetett olyan részletekbe menő kérdéseket feltenni, amelyek azt a gyanút keltették volna a hallgatókban, hogy mégis azonosítani akarjuk őket, másrészt viszont a longitudinális vizsgálat céljait szem előtt tartva biztosítani kellett azt is, hogy az azonos személytől érkezett válaszok párba állíthatók legyenek a később adott válaszaikkal. Ilyen célokat kielégítő kódként az édesapa keresztnévét és születési dátumát használtuk.

Az adatlapon a nemre, életkorra, családi állapotra, végzettség szerinti szakterületre, munkaterületre, a szülők legmagasabb iskolai végzettségére és a vallásosságra vonatkozó kérdés szerepelt. Az anonimitás biztosítása miatt külön figyelmet kellett fordítani a fenti változókhoz tartozó lehetséges válaszok kialakítására. Ezért szerepeltek pl. életkori kategóriák ahelyett, hogy direktben a születési évet kérdeztük volna meg. A kategóriák kialakítása – legalábbis részben – a vizsgálatot végzők előzetes

ismeretein alapult (pl. életkor, végzettség, munkaterület). A vallásosság szerinti önbesorolásnál a kérdés körül időnként tapasztalható érzékenységgel külön kategória megadásával teremtettünk hangsúlyozott lehetőséget az érdemi válaszadás visszautasítására.

A válaszadók adatai

A válaszadók szociológiai („független”) változók szerinti megoszlását vizsgálva bizonyos esetekben a kérdőíven szereplő kategóriákat összevontuk, hogy sehol ne kelljen túlságosan kis elemszámmal dolgoznunk. Így a különböző szempontok szerint az alábbi megoszlásokat kaptuk:

1. Nem: 77 (81,9%) nő, 17 (18,1%) férfi.
2. Életkor: 1972 után született 39 (41,5%), 1963–1972-ben született 29 (30,9%), 1963 előtt született 26 (27,7%).
3. Családi állapot: nőtlen/hajadon 38 (40,4%), házas/együttélő 44 (46,8%), elvált/özvegy 12 (12,8%).
4. Végzettség területe: egészségügy 7 (7,4%), hittudomány 14 (14,9%), pedagógia 35 (37,2%), szociális munka 6 (6,4%), egyéb/több 32 (34,0%). (Az „egyéb/több” kategóriába esők többsége a fenti végzettségek közül többel is rendelkezik. Hasonló a helyzet az „egyéb/több” kategóriával a munkaterület szerinti csoportoknál is.)
5. Munkaterület: egészségügy 9 (9,6%), hittudomány 10 (10,6%), pedagógia 29 (30,9%), szociális munka 17 (18,1%), egyéb/több 29 (30,9%).
6. Vallásosság 3 kategóriában: az egyház tanításait követő vallásos 49 (52,1%); a maga módján vallásos 29 (30,9%), nem vallásos, vagy nem tudja, illetve nem akarja megmondani 16 (17,0%).

Az adatfeldolgozás módszere: a tartalomelemzés

A tartalomelemzés meghatározásában csaknem ötven éven át tartotta magát Berelson eredetileg 1952-ből származó klasszikus definíciója, mely szerint „a tartalomelemzés a kommunikáció manifeszt tartalmának objektív, szisztematikus és kvantitatív leírására szolgáló eljárás” (Berelson 1971, 18). Az utóbbi másfél évtizedben azonban világszerte elterjedtek az olyan számítógépes szoftverek, amelyek lehetővé teszik a szövegekhez rendelt kódok statisztikai programcsomagok segítségével történő feldolgozását, és ennek révén a korábban latensnek, rejtettnek tekintett szövegtartalmak számszerűsítését. Ez azt jelenti, hogy napjainkban a tartalomelemzés felismerhetővé és objektíven láthatóvá tesz olyan mozzanatokat és min-

tázatok is, amelyeket a beszélőnek/írónak nem állt szándékában a hallgatóval/olvasóval közölni, vagy esetleg maga sem tudott róla, hogy e mozzanatok, mintázatok az általa létrehozott szövegben léteznek. Mai megfogalmazásban „a tartalomelemzés olyan kutatási technika, amelynek segítségével adatokból a kontextusukra vonatkozóan megismételhető és érvényes következtetéseket vonhatunk le” (Krippendorff 1995, 22).

A tartalomelemzés igen sokféle célra használható: segítségével önmagában feltárhatjuk egy-egy önálló szöveg különféle jellemzőit, összehasonlíthatjuk egyetlen beszélő szövegeinek változásait az idő előrehaladtával, és természetesen összehasonlíthatjuk több beszélő egyidejű vagy az idő előrehaladtával keletkező szövegeit (Ehmann 2002).

A módszertan fejlődése révén a tartalomelemzés az utóbbi évtizedben fellendülő társadalomtudományi vizsgálóeszközzé vált, és többféle változata alakult ki. E változatok specifikumai részben az elemzés szemléletének elméleti háttéréből fakadnak. Ezek egy lehetséges csoportosítása például a következő: *retorikai elemzés, narratív elemzés, diskurzuselemzés, strukturalista vagy szemiotikai elemzés, interpretatív elemzés, konverzációelemzés, kritikai elemzés és normatív elemzés* (Neuendorf 2002). Nem szükséges azonban, hogy a tartalomelemző kutató elkötelezze magát valamely elméleti alváltozat mellett. A tartalomelemzés a maga klasszikus mivoltában annyit jelent, hogy kérdéseket teszünk fel a szövegeknek. A vizsgálatok különféle változatai és kérdésfeltevései természetesen mindig tükrözik annak a tudományágnak a szemléletmódját, melynek keretében alkalmazásra kerülnek: például a *narratív pszichológiában* (Ehmann 2002; László és mtsai 2000), a *neveléstudományban* (Falus 2000), a *szociológiában* (Neményi 1999), a *kommunikációelméletben* (Erdős 2004) vagy a *mentálhigiénében* (Tomcsányi és mtsai 2002). A jelen tanulmány fő kérdése az, hogy milyen mintázatok tárhatók fel a mentálhigiénés szakembernek készülő hallgatók gondolkodásmódjában.

A kérdés megválaszolásához a tartalomelemzés két fő lehetőségét, a szógyakorisági elemzést és a konceptuális, vagy más néven tematikus elemzést alkalmaztuk.

Szógyakorisági elemzés

A szógyakorisági elemzés alapelve az, hogy valamely vizsgált szövegtörzset elemeit (esetünkben a 94 válaszadótól származó 94 külön szöveget) aszerint hasonlítjuk össze egymással, hogy valamely adott szókatagória előfordul-e, illetve milyen gyakorisággal fordul elő bennük. Ez a művelet számítógépes szoftver segítségével történik. Angol nyelvű szövegek

elemzésére használhatunk olyan programokat, amelyek előregyártott szókatégoriák alapján végzik az automatizált szógyakorisági elemzést (Martindale 1984; Francis és Pennebaker 1993).

Magyar nyelvű szövegek esetében a feladat némileg bonyolultabb: készen kapható kategóriák hiányában önmagunknak kell a vizsgálandó szókatégoriákat kialakítanunk. Erre a célra a jelen vizsgálatban az ATLAS.ti 4.2 szoftver Word Frequencies funkcióját használtuk (Anon 1997; Anon 2000). Első lépésként egy összesített szövegfájlba tömörítettük a szövegeket, majd az Atlas.ti segítségével elkészítettük a teljes szólistát. Ebből kihagyva bizonyos speciális szavakat (pl. a kötőszavakat), kialakítottuk a szókatégoriákat. A szövegeket ezután az ATLAS.ti automatikus kódoló funkciójával annyi bináris változóval, ún. szövegváltozóval láttuk el, ahány kategóriát kialakítottunk. A változók értéke akkor volt 1, ha az adott kategóriához tartozó szó előfordult benne (függetlenül attól, hogy egy vagy több, egyszer vagy többször), és akkor volt 0, ha nem. A szókatégoria szövegtörzshöz tartozó gyakoriságát ezután azzal mértük, hogy a 94 szövegből hányban (illetve hány százalékában) volt a hozzá tartozó változó értéke 1.

A változók közül néhányat az elemzések során végül nem használtunk fel, mert majdnem mindegyik, sőt esetenként mindegyik szövegre 1 volt az értéke (pl. a „főszereplő” kategóriáé), így lényeges információt nem hordozott, vagy túl általános volt az értelmezés szempontjából. A további elemzésbe bevont kategóriákat és azok gyakoriságát „A szókatégoriák és gyakoriságaik” című részben ismertetjük.

Tematikus elemzés

A tematikus elemzés során a hallgatók szövegmintáiból kvalitatív tartalomelemzési változókat hoztunk létre, azaz olyanokat, amelyeknek nem egy-egy konkrét szó, hanem valamely tágabb szövegtörzshöz felelt meg. Itt is bináris változókkal dolgoztunk, amelyek kialakításához előzetesen meghatároztuk, hogy milyen tartalmakat tekintünk a vizsgálandó kérdés szempontjából pozitívnak és mit elutasítónak. Ezt a nem könnyű feladatot egy nagyobb szakértői csoport által meghatározott szempontrendszer alapján végeztük el. A szövegek változók szerinti kódolását – ami a szövegek száma és terjedelme miatt még belátható, bár viszonylag hosszú munkát jelentett – két független kódoló végezte. Amennyiben eltérő véleményük volt egy-egy szöveget illetően, külön egyeztetéssel született meg a végleges kód.

Tartalmilag a következő szempontok szerint vizsgáldtunk:

- Létrehoztunk olyan – kimondottan a teljes szövegből megítélhető – változókat („érezeli-e a probléma összetettségét?”, „érezeli-e a helyzet súlyosságát?”), amelyek jó esetben azt eredményezhetik, hogy a segítő foglalkozású reálisan tudja meghatározni saját szerepének kereteit.
- A segítő hozzáállása szempontjából döntő a bevonódás és a határtartás, valamint a nondirektivitás kérdése: megvizsgáltuk, hogy ezekre van-e utalás a szövegekben.
- Vizsgálatunk szempontjából fontos, hogy külső segítők, szakértők bevonása hangsúlyos volt-e a hallgatók válaszaiban, ezért megnéztük, nevesítették-e a szakértőket.
- A kommunikációs csatornák áttekintésében figyelembe vettünk minden megnevezett lehetséges és javasolt problémamegoldást egyéni és/vagy intézményes formájában.

E kérdések mostani vizsgálatunkban tulajdonképpen kiegészítésként szolgáltak a szószintű elemzéshez, amit azzal is hangsúlyozni kívántunk, hogy a statisztikai feldolgozás során, bár formailag azonosak, külön vizsgáltuk a szöveg- és a tematikus változókat.

A kiértékelés során alkalmazott statisztikai módszerek

Legalapvetőbb jellemzőkként az egyes változókból gyakoriságokat számoltunk. Emellett három további – többé-kevésbé ismert – statisztikai módszer alkalmaztunk: a változók közötti összefüggést a keresztáblázatokból számolt khi-négyzet próbával, a független változóknak a szöveg-, illetve tematikus változókkal való kapcsolatát logisztikus regresszióval, a szövegváltozók struktúráját főkomponens-analízissel vizsgáltuk (Vargha 2000; Székelyi és Barna 2003). A statisztikai elemzéseket az SPSS for Windows programcsomaggal végeztük el (SPSS Inc., 1999), az eredményeket $p < 0,05$ esetén tekintettük szignifikánsnak.

A főkomponens-analízissel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a faktoranalízissel való összekeverése, illetve a megkülönböztetésük kérdései gyakran előkerülnek a szakirodalomban. Esetünkben bonyolította a kérdést, hogy bináris (dichotóm) adatokkal dolgoztunk, de nem állt rendelkezésünkre olyan szoftver, amely az ún. „négypontú” (tetrachoric) korrelációval tudott volna faktoranalízist végezni. Az SPSS for Windows 11.0 verziójával azonban elvégezhető volt a főkomponens-analízis kategorikus adatokra kidolgozott változata (CatPCA) is. Feltáró jellegű vizs-

gálatunkhoz elfogadhatónak találtuk ezt a viszonylag jól interpretálható eredményeket szolgáltató módszert, amely bináris adatokra ugyanazt az eredményt adja, mint a folytonos változókra kidolgozott hagyományos főkomponens-analízis. A számítások során a korrelációs mátrix 1-nél nagyobb sajátértékeihez tartozó főkomponenseket választottuk ki, s az exploratív elemzéshez csak a 0,4-nél nagyobb főkomponenssúlyokat használtuk.

EREDMÉNYEK

A szószintű vizsgálat eredményei

A szókategóriák és gyakoriságaik

Az összesített szólistából kialakított kategóriák közül az alábbiakat vontuk be a további elemzésbe (a zárójelben található értékek azt mutatják, hogy az adott kategória a 94 szöveg mekkora hányadában fordult elő):

Áldozat (24,5%); Anya (38,3%); Apa (46,8%); Bevallás (38,3%); Bűnhődés (68,1%); Család (81,9%); Egyedüllét (47,9%); Elkövetés (71,3%); Érzelem (51,1%); Gyermek (69,1%); Felelősség (54,3%); Férfi (46,8%); Kölcsönösség (48,9%); Öcs (43,6%); Segítség (75,5%); Szakértő (58,5%); Törvény (85,1%).

Megjegyezzük, hogy az *Anya* szókategória azokat a szavakat tartalmazza, amelyek a főszereplő anyai szerepéhez kapcsolódnak, a többi olyan szókategória pedig, amelyik családi kapcsolatra utal, az ő szempontjából értendő. Így tehát az *Apa* nem a főszereplő asszony férjével, hanem az édesapjával kapcsolatos szavakat tartalmazza.

A fenti 17 kategória közül illusztrációképpen kettő esetében bemutatjuk, hogy melyek voltak a bennük szereplő szavak. A szavak végén található csillagok azt jelzik, hogy a szókategóriákat rögzítő bináris változók kialakításakor az adott szó ragozott alakjait is kikereste a program. Mivel a szókategóriák a teljes szólistából kerültek kialakításra, az elemzést végzők tudták, hogy mikor van szükség erre a technikai eszközre és mikor nem.

Szakértő: bíró, börtönlelkész, családsegítő, fellebbező*, gyermekjóléti, intézményi, jogász*, jogi*, képviselője, képzett, kompetens, mentálhigiénés*, orvos*, pedagógus*, perújítás*, perújrafelvétel*, pszichés*, szakember*, szakértő*, szolgálat*, társadalmi, ügyvéd*, családgondozó*.*

Érzelmek: bízni, biztatni, düh, érez*, erőt, érzelmi, érzés*, érzi, fél, félelme*, félt, kellemetlen, lelkében, lelkileg, nyugodt, őszinte, pánik*, szenved*, szeretet*, szeretn*, tehetetlenség.

A főkomponens-analízis eredményei

A fenti szókatégoriákat rögzítő szövegváltozókkal végzett főkomponens-analízis eredményeként hat főkomponens került kiválasztásra. Az össz-variancia általuk megmagyarázott része 14,8; 10,4; 9,7; 7,7; 7,1; 6,4%, összesen 56,2%.

Ha a válaszok mögötti szempontok feltárása céljából vizsgáljuk, hogy melyek a jelentős súlyok az egyes főkomponensekben (vö. 1. táblázat, amelyben a jobb áttekinthetőség érdekében csak az abszolút értékben 0,4 fölötti súlyok szerepelnek), akkor „A mentálhigiénés szemlélet összevőiről” című részben majd részletesebben is tárgyalandó főkomponensek a következőképpen azonosíthatók:

1. – A bűn aspektusai;
2. – Szakértői segítség;
3. – Érzelmi/beleélő attitűd;

1. táblázat. A számottevő főkomponenssúlyok a szövegváltozók elemzésénél

	Főkomponensek					
	1	2	3	4	5	6
Elkövetés	,699					
Felelősség	,632					
Bevallás	,493					
Öcs	,479					
Áldozat	,463			,442		
Bűnhódás	,463					
Segítség		,599				
Anya		,539	–,523			
Szakértők		,536				
Férj			,530			
Érzelmek			,525			
Egyedüllét			,467			
Apa	,401			–,471		
Kölcsönösség					,716	
Család					,402	
Törvény		,476				–,501
Gyermekek				–,408		,470

4. – Áldozatiság;
5. – Társas attitűd;
6. – A morális dilemma attitűdje.

A szociológiai változók és a szövegváltozók közötti kapcsolatok

A szociológiai változók és a szókategóriákat leíró szövegváltozók közötti összefüggéseket annak felderítése céljából vizsgáltuk meg, hogy a képzés hallgatóságának feltételezett inhomogenitásai alátámaszthatóak-e ilyen módon? Konkrétan azt vizsgáltuk, hogy a nem, az életkor, a családi állapot, a végzettség, a munkaterület, illetve a vallásosság szerinti csoportok között van-e valamilyen tekintetben eltérés a hallgatók válaszaiban?

E kérdést részben a megfelelő kereszt táblák khí-négyzet próbával való kiértékelésével, részben pedig a szövegváltozókat függő változónak tekintő logisztikus regressziók elvégzésével, az esélyhányadosok vizsgálatával próbáltuk megválaszolni. A változók számából következően nagyon sok számítást végeztünk el, és fő eredményként azt kellett rögzítenünk, hogy a kereszt táblák elemzésekor sehol sem volt szignifikáns az összefüggés ($p=0,05$), legfeljebb néhány „tendenciát” lehetett felfedezni, és a logisztikus regressziós elemzések során is csak elvétve találtunk szignifikáns esélyhányadosokat. Így megemlíthető, hogy az egészségügyben dolgozók és a pedagógusok a többiekhez képest nagyobb arányban tematizálták az *Áldozat* és a *Bevallás* kategória szavait, a szociális területen dolgozók a *Felelősségét* és a *Kölcsönösségét*, míg a hittudományi területen dolgozók az *Öcsét*. A nemek szerint vizsgálódva az *Apa* tematizálásában látszik némi különbség a férfiak javára, míg a családi állapot szerint a *Kölcsönösség* tematizálásában az elváltak/özvegyek rovására.

A tematikus vizsgálat eredményei

A tematikus változók szerinti gyakoriságok

A szövegek kódolása után a 2. táblázatban összefoglalt eredményeket kaptuk.

A 94 válaszadónak a túlnyomó többsége árnyaltan érzékeli a probléma összetettségét, bonyolultságát, illetve a helyzet súlyosságát; körülbelül fele nevezett meg igénybe veendő külső segítséget; és majdnem ennyien legalább három szükségesnek látszó kommunikációs csatornát soroltak fel.

A bevonódás, illetve határtartás kérdése kapcsán arra kell felhívni a figyelmet, hogy egy-egy válaszadónál mindkét szempont előfordulhatott,

2. táblázat. A tematikus elemzés gyakorisági eredményei

Kérdések	„Igen” válaszok aránya (n=94)
A válaszadó érzékeli és érzékelteti a probléma összetettségét, bonyolultságát.	87,2%
A válaszadó (segítő) érzékeli a helyzet súlyosságát, ezt jelzi a szövegben.	91,5%
A válaszadó bevonódik, érzelmileg hatása alá kerül az eseményeknek.	25,5%
A válaszadó tartja a határokat, a távolságot, érzelmileg nem vonódik be.	67,0%
A válaszban megjelenik a segítség során a nondirektivitás szempontja.	47,9%
A válaszadó nevesített külső segítséget vesz igénybe a problémamegoldás során.	51,1%
A válaszadó legalább három kommunikációs csatornát sorol fel a problémamegoldás elősegítése érdekében.	43,6%

hiszen írott szövegekből kellett megítélni a segítők hozzáállását. Érdekes módon azok, akik jelét adták a bevonódásuknak, három kivétellel a határtartásra is utaltak. Lényeges eredmény az is, hogy már a képzés elején elvégzett vizsgálat során a válaszadók közel felénél találtunk a nondirektivitás lehetőségére utaló jelet.

Összefüggések vizsgálata

A tematikus változókkal kapcsolatos összefüggéseket három szempont szerint vizsgáltunk: a szociológiai változókkal, önmagukban, illetve a szövegváltozókkal. A szociológiai („független”) változókkal való összefüggésekről itt is hasonlókat mondhatunk, mint a szövegváltozóknál: a fő megállapítás az, hogy kevés esetben találtunk szignifikáns összefüggést. Ezek között első helyen említhető, hogy valamelyest meglepő módon az egyéb/több munkaterületen dolgozók csoportjában van a legtöbb olyan válaszadó, akinek válaszából nem derült ki, hogy érzékelné a probléma összetettségét. A szociális területen dolgozók között a legalacsonyabb a határtartók aránya, és az egyházasan vallásosak is másoknál kisebb arányban utaltak a határtartásra. A bevonódás esetében a családi állapot szerint látszik különbség a csoportok között: itt a nőtlenek/hajadonok között a legkisebb az erre utalók aránya.

Ha önmagukban vizsgáltuk a tematikus változók közötti összefüggéseket, akkor több – logikusnak tűnő – esetben kaptunk szignifikáns eredményt: például akik nem érzékelték a probléma összetettségét, azok ke-

vesebb kommunikációs csatornát soroltak fel, kevésbé nevesítettek külső szakértőket segítőként, és kisebb arányban alkalmaznának nondirektivitást.

Végül keresztábrákat készítettünk a szöveg- és a tematikus változók összevetésére is. Ezek közül néhány szignifikáns összefüggést említünk meg:

- Inkább azok adták jelét a nondirektivitásnak, akik használták az *Érzelmek* szókatégória szavait.
- A legalább három kommunikációs csatornát említők között kisebb az *Áldozat* és nagyobb a *Segítség* szócsoport szavait használók aránya, mint a háromnál kevesebb csatornát említők között.
- Akik külső segítséget igénybe vennének, azok között kisebb arányban vannak a *Felelősség* szókatégoriát használók, mint a külső segítséget igénybe nem vevők között.

AZ EREDMÉNYEK ÉRTÉKELÉSE

A mentálhigiénés szemlélet összetevőiről

A válaszadók szemléletének, gondolkodási struktúrájának feltárását elsősorban a főkomponens-analízis fentebb leírt eredményei alapján tudjuk elvégezni. Az 1. táblázatban összefoglalt főkomponensek egy része viszonylag könnyen és egyértelműen értelmezhető volt. „A bűn aspektusai” nevű faktorba az *Elkövetés*, a *Felelősség*, a *Bevallás*, a *Bűnhődés* és az *Áldozatiság* mellett azért tartozik bele az *Öcs* tematizálása, mert a vizsgálati személyeknek kiadott történet szerint a főszereplő nő öccse követte el magát a bűncselekményt. A „Szakértői segítség” nevű faktor azért tartalmazhatja a *Segítség*, a *Szakértők* és a *Törvény* szókatégoriák mellett az *Anyá* kategóriát is, mert a történet főszereplőjének társadalmi szerepét hangsúlyozza. A „Társas attitűd” nevű faktorban a *Kölcsönösség* és a *Család* kategóriák emelkednek ki. Ez a főkomponens olyasmit sugall, hogy a kliens környezete kulcsfontosságú a probléma megoldásában.

A másik három főkomponens némileg nehezebben értelmezhető. Ezek közül számunkra legfontosabb az „Érzelmi/beleélő attitűd”. Ennek fő összetevői között szerepelnek a *Férj* és – ellentétes súllyal – az *Anyá* szókatégoriák is, amelyek a szöveg tartalmi vonatkozásait tükrözik ugyan, az *Érzelmek* és az *Egyedüllét* kategóriák mindazonáltal erősen empatikus, ám passzív-beleélő segítői hozzáállást jeleznek. Az „Áldozatiság” főkomponensben az *Áldozat* szókatégória mellett ellentétes súllyal szerepel az *Apa* és a *Gyermekek* változó. Ez a főkomponens mindenképpen magában

foglalja az áldozattá válás tényét, és arra utal, hogy a kliens problémájának okozója az apai család, illetve annak potenciális további szenvedői a kliens gyermekei. A hatodik főkomponens, mely „A morális dilemma attitűdje” elnevezést kapta, ellentétes faktorsúllyal tartalmazza a *Törvény* és a *Gyermekek* szókatégoriákat. E két utóbbi főkomponens is erősen a szöveges ingeranyaghoz kötött, ám jól érzékelteti a válaszadóknak azt a hajlamát, hogy több oldalról közelítsék meg a problémát.

Az eredmények értelmezésekor kitűnt, hogy a kapott főkomponensek két fő csoportba sorolhatók:

- Az 1., a 4. és a 6. számú főkomponens („A bűn aspektusai”, az „Áldozatiság” és „A morális dilemma attitűdje”) elsősorban az ingerként adott eredeti szöveg tartalmi vonatkozásait képezte le.
- A 2., a 3. és az 5. számú főkomponens (a „Szakértői segítség”, az „Érzelmi/beleélő attitűd” és a „Társas attitűd”) a mentálhigiénés segítő attitűdöt tükrözte.

Az első csoportba tartozó három faktossal kapcsolatban szükséges egy fontos megjegyzést tenni. A magyar nyelvű szövegek vizsgálatára alkalmas szógyakoriság-elemző szoftverek napjainkban megfigyelhető terjedése már a gyakorlatban is észlelhetően azt a tendenciát hozza magával, hogy a módszer birtokában lévő kutatók számos új szókatégoriát képesek előállítani, és ezek egy része illeszkedik a hagyományosan ismert pszichológiai, kommunikációelméleti vagy egyéb konstruktumokhoz, másik része pedig nem. Az a helyzet is előfordulhat azonban, hogy az illeszkedés látszólagos. Esetünkben például az 1. főkomponens szókatégoriái erősen sugallhatnak egy olyan pszichológiai interpretációt, mely szerint a bűn, az apa stb. halmozott tematizációja felettes én túldominanciát, tekintélyelvű személyiséget jelez. Észre kell venni azonban, hogy a jelen vizsgálatban ez a halmozódás a vizsgálati ingeranyag sajátosságaiiból ered, annak szókészletét tükrözi. A tekintélyelvűség ellen szól „A morális dilemma attitűdje” nevű komponens jelenléte is. A válaszokban tükröződött az ingerszöveg bonyolult üzenete, az abban rejlő erkölcsi dilemma, vagyis az, hogy a főszereplő a felmenő családjához vagy a saját férjéhez és gyermekeihez legyen lojális.

Mivel vizsgálatunk célja az volt, hogy az ingeranyagként adott szövegekből a mentálhigiénés képzésre felvett hallgatók gondolkodási struktúrájára próbáljunk következtetni, ebből a szempontból a második főkomponenscsoport releváns számunkra. Látjuk, hogy legnagyobb varianciával a „Szakértői segítség” nevű faktor szerepel, emellett megjelenik két másik szemléletmód tematizációja is: az „Érzelmi/beleélő attitűd” a törté-

net főszereplőjének érzéseivel, magára maradottságával történő személyes azonosulást jelzi, a „Társas attitűd” pedig azt, hogy a családon belüli kommunikáció és a lehetőségek nem szakemberekkel történő megbeszélése is elengedhetetlen a helyzet kezelhetőségének biztosításában.

A tematikus változóknak a szövegváltozókkal való, fentebb leírt összefüggései egyrészt kiegészítést adnak a válaszokból kiolvasható attitűdök-höz, másrészt megerősítik a főkomponensek két csoportra osztásának jogosságát. Mindez azt is tükrözi, hogy a segítő foglalkozásúak gondolkodásában, hozzáállásában elkülöníthetők a konkrétumokhoz való kapcsolódások az általános segítői attitűdtől.

Eredményeinkkel megerősítést nyert, hogy mentálhigiénés képzésre felvett hallgatóinknál tettenérhető az irodalomban már leírt mentálhigiénés szemléletmódnak több összetevője, így olyan szociális értékek megvalósulása, mint a felelősség és a szabadság, a saját határok és más határai, valamint a társadalomra vonatkozó értékek és normák megfelelő kezelése (Tomcsányi, Grezsa és Jelenits 1999, 29). Ezért tartjuk kiemelten fontosnak ezen belső irányultságok és készségek mérését és követését a hallgatóknál.

A válaszadók csoportjának inhomogenitásairól

E kérdés két ok miatt került a mostani vizsgálat tárgykerébe. Egyrészt talán kiragadottnak tűnő, mégis fontos kérdés ez, hiszen a mentálhigiénés képzés során nagy hangsúly kerül a teljes hallgatóság, illetve a csoportok minél sokszínűbb („inhomogénebb”) összetételére, mint a szemléletformálás szempontjából meghatározónak tartott eszközre. Kérdésünk volt, hogy a fentiekben leírt szövegekből kimutatható-e ez a külsődleges jegyekben (foglalkozás, világnézet, családi állapot stb.) megnyilvánuló inhomogenitás? Másrészt kérdéses volt, hogy ez az inhomogenitás vajon nem befolyásolja-e jelentősen a mentálhigiénés szemléletre, a válaszokban megnyilvánuló gondolati struktúrákra vonatkozó vizsgálatot?

A szociológiai változók és a szövegváltozók összefüggései azt mutatják, hogy a szociológiai változókkal elkülönített válaszadói csoportok között bizonyos szempontokból vannak különbségek (pl. hogy a *Kölcsönösség* szókatégória a foglalkozási csoportok között a szociális munkásoknál jelent meg leginkább, ugyanakkor a családi állapot szerint az elváltaknál/özvegyeknél legkevésbé stb.). Ezek a különbségek arra utalnak, hogy a válaszadók szemléletét, hozzáállását befolyásolja saját háttérük, ami feltehetően magyarázható azzal is, hogy a mentálhigiénés képzésük elején álló hallgatókról van szó.

Összességében ugyanakkor sokkal jelentősebb az a megállapításunk, hogy a számítások túlnyomó többségében kapott nem szignifikáns ered-

mény szerint a válaszadók segítőként való megnyilvánulását alapvetően nem határozzák meg a szociológiai változókkal leírt jellemzőik, inkább homogénnek tekinthetjük a válaszadók csoportját. Mindez magyarázható azzal a bevezetőben már említett feltételezéssel, hogy a képzésre való jelentkezés ténye, illetve a felvételi válogatás rostája bizonyos hasonlóságot feltételez, illetve okoz a hallgatók között: valamennyien segítségre motiváltak, tudatosságra törekvők, fejlődni akarók, új szempontokat befogadni képesek, humán foglalkozású személyek. Így ez az eredmény túl is mutat önmagán, és megerősíti a mentálhigiénés segítő hivatásúak szemléletével kapcsolatos, főkomponens-analízissel kapott eredményeink megalapozottságát.

Reményeink szerint ezeket az eredményeket mások hasonló vizsgálatai is meg fogják erősíteni. Ugyanakkor további lehetőségeket is látunk a tartalomelemzés alkalmazására a segítő hivatásúak vagy akár klienseik vizsgálatában, hiszen viszonylag könnyű olyan írott szövegekhez jutni, amelyek megfelelő „alapanyagul” szolgálhatnak ehhez. A magunk részéről a fentiekben leírt vizsgálat folytatását a tanszékünkön folyó képzés hatékonyságának vizsgálata miatt is fontosnak tartjuk, ezért saját hallgatóinkkal hasonló vizsgálatot tervezünk végzésük idején is, hogy megpróbáljuk azonosítani a két időpontban kapott eredmények közötti eltéréseket.

FÜGGELÉK

A válaszadók által kézhez kapott esetleírás

Egy asszony megkapta azt a bírósági végzést, amely szerint meg kell kezdenie a nemrég született ítéletben kimondott nyolc hónapos börtönbüntetés letöltését. Nem tudja, mi lesz a családdal, s egy ismerőse ajánlására Önhöz fordult segítségért.

Három évvel ezelőtt lopásba keveredett, amikor családjához látogatott haza. Öccse, aki nála 15 évvel fiatalabb, elhívta őt egy ismerős családhoz. Ekkor tanúja volt annak, ahogyan öccse kirámolta az egyik fiókot.

A lopás utóbb kiderült, rendőrségi ügy lett belőle. Jelenleg is kiskorú öccse mindent tagadott, és az apjuk is hitelesítette aláírásával a gyermek hamis tanúvallomását. Ezáltal az asszony nyakába szakadt nemcsak a lopás teljes felelőssége, de kiskorú öccse veszélyeztetése is.

Az asszony most jött rá, hogy milyen következményekkel jár az ily módon magára vállalt lopás, amikor itt kell hagynia 8 éves beteges lánygyermekét, az iskolában fegyelmi problémákkal küzdő fiát, valamint az egyszülőségek felelősségétől pánikba esett férjét. Apja is csak most szembe-

sült vallomásának súlyos következményével. Most már szeretné visszavonni korábbi vallomását, ám az asszony ezt nem szeretné, hiszen ezáltal nemcsak az apját, de őt is újabb vád érné: a hamis tanúzás vádja.

A beszélgetés során kiderül, hogy az asszonyt büntudat is gyötri, de leginkább attól fél, hogy a börtönben éppen olyan szociális közegbe kerülne, amelyből évek óta igyekszik kitörni.

Irodalom

- Anon. (1997): *ATLAS.ti Version 4.1. Short User's Manual*. Scientific Software Development, Berlin.
- Anon. (2000): *ATLAS.ti Manual Addendum*. Scientific Software Development, Berlin (A szoftver legújabb verziójának segédkönyve elérhető az interneten: www.atlasti.de).
- Bagdy E. (szerk.) (1999): *Mentálhigiéné – elmélet, gyakorlat, képzés, kutatás*. Animula Kiadó, Budapest.
- Berelson, B. (1971): *Content Analysis in Communication Research*. Hafner Publishing Company, New York.
- Buda B. (1998): *Elmélet és alkalmazás a mentálhigiénében. Újabb tanulmányok a mentálhigiéné szemlélet és az elsődleges megelőzés köréből*. Támasz Alapítvány, Budapest.
- Ehmann B. (2002): *A szöveg mélyén. A pszichológiai tartalomelemzés*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Erdős M. (2004): *A nyelvben élő kapcsolat*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem.
- Falus I. (szerk.) (2000): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Francis, M., Pennebaker, J. W. (1993): *LIWC: Linguistic Inquiry and Word Count. Technical Report*. Southern Methodist University, Dallas, TX.
- Gerevich J. (szerk.) (1997): *Közösségi mentálhigiéné*. Animula Kiadó, Budapest.
- Krippendorff, K. (1995): *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Ford. Kállai Tibor. Balassi Kiadó, Budapest.
- László J., Ehmann B., Péley B., Pólya T. (2000): A narratív pszichológiai tartalomelemzés: elméleti alapvetés és első eredmények. *Pszichológia*, 20: 367–390.
- Martindale, C. (1984): Elbeszélő szövegek elemzése: Mennyiségi módszer elbeszélő szövegek szimbolikus jelentésének bizonyítására. *Pszichológia*, 4: 413–427.
- Neményi M. (1999): *Csoportkép nőekkel*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Neuendorf, K. A. (2002): *The Content Analysis Guidebook*. Sage Publications, Thousand Oaks.
- SPSS Inc. (1999): *SPSS Base 9.0. Applications Guide*. Chicago.
- Székelyi M., Barna I. (2003): *Túlélőkészlet az SPSS-hez. Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Tomcsányi T. (2002): *Mentálhigiéné képzés a Semmelweis Egyetemen. Egy sokoldalú, tudományközi program elmélete, gyakorlata és eredményessége*. Animula Könyvkiadó, Budapest.
- Tomcsányi T., Grezsa F., Jelenits I. (szerk.) (1999): *Tanakodó. A mentálhigiéné elmélete, a mentálhigiéné képzés, mentálhigiéné az emberek szolgálatában*. Magyar Testnevelési Egyetem, Párbeszéd (Dialogus) Alapítvány, HÍD Alapítvány, Budapest.
- Tomcsányi T., Ittész A., Ehmann B., Csáky-Pallavicini R., Szabó T., Török Sz. (2002): A tevékenység-kísérő stúdium működési elvei és hatékonyságvizsgálata. In Tomcsányi 2002, 101–116.

- Tomcsányi T., Vikár Gy., Csáky-Pallavicini R. (2002): A lelkigondozói, a mentálhigiénés és a pszichoterápiás segítő kapcsolat. In Tomcsányi T. (2002): *Amikor gyöngé, akkor erős. Tanulmányok a valláslélektan, a pasztorálpszichológia és a lelkigondozás köréből*. Animula, Budapest, 154–171.
- Vargha A. (2000): *Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti és biológiai alkalmazásokkal*. Pólya Kiadó, Budapest.

Köszönetnyilvánítás: Ezúton mondunk köszönetet a vizsgálattal kapcsolatos minden segítségért Csáky-Pallavicini Rogernak, Tomcsányi Teodórának és Vári Andreának.

ITZÉS, ANDRÁS – EHMANN, BEA – SZABÓ, TÜNDE

CONTENT ANALYTIC METHODS IN MAPPING THE COMPONENTS OF MENTAL HEALTH THINKING

The paper reports on content analytic studies of text samples from postgradual mental health students ($n=94$), principally aiming at revealing the structures of thinking. The respondents were given a brief, but relatively composite case story, and were asked to describe their ideas on how to help and what measures to take in that particular situation. Word category based textual variables assigned to the texts were investigated by principal component analysis. A total of six principal components were identified. These were ranged into two groups. The first depicted the contextual aspects of the original texts, and the second mirrored the components of mental health helping attitude. Partly these variables, and partly new ones obtained by expert thematic coding were also analyzed with the aim to explore hypothesized inhomogeneity within the group of mental health students at the start of their postgradual studies. The findings of this latter study suggested that the students showed poor textual variance as to their socioeconomical background. The survey was the first phase of a planned longitudinal effectivity study of postgradual mental health training.

Keywords: content analysis, mental health thinking, helping attitude, binary variables